

Journal of Lyrical Literature Researches
University of Sistan and Baluchestan
Vol. ۲۰ / No. ۳۸/ Winter and Spring ۲۰۲۲ (pp. ۲۵۳-۲۷۴)

Article history: Received: ۲۵ July ۲۰۱۹/ Received in revised form: ۲۹ May ۲۰۲۱/Accepted: ۲۹ May ۲۰۲۱

Golizadeh, parvin(Corresponding author) Email:p_golizadeh@scu.ac.ir
Associate Professor of Persian Language and Literature of Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, Iran
hayatdavoodi, fatemeh
Ph.D Student of Persian Language and Literature of Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, Iran

DOI : ۱۰,۲۲۱۱۱/jllr.۲۰۲۱,۳۱۰۵۳,۲۵۵۰

The Study and Analysis of Ideational Metafunction in the Story of "King and Slave Girl " Composed by Molavi Based on Halliday's Systemic Functional Grammar

Extended English Abstract

Systemic functional theory is a cognitive approach that expresses human experiences through the transient system of language. In fact, much of our daily experience is shaped and defined by our actions, events, thoughts, and perceptions, and the language system plays an important role in reflecting the various actions and actions of the world. In Halliday systematic functional grammar, the ideational metafunction processes is of particular importance in the transmission of experiences. Application of ideational metafunction processes: material, mental, relational, behavioral, existential and expressive are manifested through verbs. The purpose of this study is to investigate the story of the king and the maid using ideational function variables which has been made possible by researching the physiology of this story in Molavi's Masnavi and identifying and determining the types of processes based on the role and mean. The research results also show that material, verbal and relational processes have more frequency and according to this, characters often have the role of speaker, audience, carrier and knower. Therefore, determining the frequency of current processes and how they are used in this story can be considered as a stylistic indicator. Therefore, researchers in this study have tried to answer the question using descriptive-analytical method, how can the poet's way of thinking and text analysis be achieved with the stylistics of the verb?

Keywords: Systematic function linguistics. Halliday. King and Slave girl. Masnavi. Molavi.

۱- Introduction

Molavi is one of the firm foundations of Persian literature which is very famous in the world. This fame and prestige is due to his valuable works, including Masnavi, which contains stories. The story of "King and Slave girl" is the first story to come after the "neynameh". "neynameh parable and Masnavi is like a seed and a plant arising from it, and the story of "King and Slave girl" is an allegorical description and a symbolic example for the purposes of the neynameh. In general, in Masnavi, every story has a mystery that is "the lip of its meaning and its inner secret, and without meditating on these mystery, everything that is in these stories cannot be found." In this research, we try to study the systematic language and structure of the verses of the story of "King and Slave girl" based on Halliday's systematic functional theory. Systemic functional theory is a cognitive approach that expresses human experiences through the transient system of language. In fact, much of our daily experience is shaped and defined by our actions, events, thoughts, and perceptions, and the language system plays an important role in reflecting the various actions and actions of the world. In Halliday systematic functional grammar, the ideational metafunction processes is of particular importance in the transmission of experiences. Application of ideational metafunction processes: material, mental, relational, behavioral, existential and expressive are manifested through verbs. The purpose of this study is to investigate the story of the king and the maid using ideational function variables which has been made possible by researching the physiology of this story in Molavi's Masnavi and identifying and determining the types of processes based on the role and meaning. The research results also show that material, verbal and relational processes have more frequency and according to this, characters often have the role of speaker, audience, carrier and knower. Therefore, determining the frequency of current processes and how they are used in this story can be considered as a stylistic indicator. Therefore, researchers in this study have tried to answer the question using descriptive-analytical method, how can the poet's way of thinking and text analysis be achieved with the stylistics of the verb?

۲- Research methodology

The research method is descriptive-analytical; In this way, first the verses related to the story of the "King and Slave girl" will be studied from Masnavi and then by researching the texts and reading the books and articles of the process based on the Halliday role-playing grammar, the samples will be extracted and the contents will be analyzed and explained. And at the end, the results will be explained by classifying the receipts and the recorded information.

۳- Discussion

In the twentieth century, linguistics received a great deal of attention because of its approach to systematic and methodical studies. Among the theorists in this field, the views of people such as Sossor, yakobsen, Chomsky, and Halliday are very important. Holliday's grammar has a systematic model according to which the experimental world and the world of human life can be achieved by using of ideational function variables that are expressed in the form of action. The ideational function represents a person's experience of the universe and the empirical order of a work. ideational function processes in Halliday's role-playing grammar are divided into six categories: Material, relational, behavioral, existential, verbal process.

The material process in the story of "King and Slave girl" has a high frequency. Since this story is about a mysterious story and a foggy and symbolic world, the extensive use of the material process has made the story understandable to the audience. Therefore, by presenting images of the world, Molana has tried to make the phenomena objective and tangible by bringing allegories to express his mental concepts. The application of the mental process belongs to the world of consciousness and shows that Molavi, because he was close to this world of consciousness; But he has tried to make this world objective and tangible for the reader by using the material process extensively in better inducing meaning in the mind. Therefore, in this poem, Molana has described these lovers and their characteristics, rather than directly expressing the king's love and affection for the Slave girl. In other

words, the immateriality of the phenomena in this story was not in the center of Molana's attention; Rather, his goal in this story is to make the phenomena tangible and objective in order to pave the way for the reader to understand the subject. ۱۱,۰۴٪ of the processes of the story of the "King and Slave girl" are of this type, which is expressed by the verbs of seeing, understanding, doing, knowing, hearing and finding.

۱۲,۰۶٪ of the processes of the story of "King and Slave girl" are of the verbal process. Molavi also used this process to express his intention. With the verbs: to say, to open the tongue, to ask questions, to read and to tell stories, he shows that in most cases, the narrator is not Molavi himself, but it is the king, the doctors, God, etc. who speak and Molavi. It is silent.

Behavioral process constitutes ۹,۸٪ of the processes which shows that Molavi in the story of "King and Slave girl" does not pay much attention to the apparent appearance of behavior and actions and is so overwhelmed that he is inattentive to human behavior and actions, from on the other hand, the behavioral processes used in the story of "King and Slave girl" emphasize passive performance rather than active behavior.

۲۶,۳٪ of the processes of the story of "King and Slave girl" are of the relational type that the high frequency of this process indicates Molavi's special attention to explaining and describing the story through this process.

The existential process has the least use in the poetry of "King and Slave girl" and constitutes ۶,۵٪ of the total processes. The very low frequency of this process in this poem indicates that Molavi's purpose in telling this story was not to prove phenomena.

۴- Conclusion

Using the ideational function variables based on Halliday systematic functional grammar, which are expressed in the form of verbs, we can achieve the empirical world and the world of the poet in the story of "King and Slave girl", We have also achieved such a category by presenting the statistics of the six processes of material, mental, relational, existential, behavioral, and verbal. The frequency of these processes in "King and Slave girl" and the maidservant shows that Molavi, with a tendency towards material and relational processes,

insists on describing events and making them tangible. With this work, he tries to describe and identify the subject of human misery and separation and that only love is the interpreter of divine secrets. Contrary to appearances, it is thought that Molavi should pay more attention to mental and behavioral processes in these verses. He has used these processes less than material processes and relationships. And the reason is that the ruling atmosphere of the verses is not limited to Molavi's introversion and the description of his spiritual and esoteric experience, that is why he has not expressed her personal and individual intentions in these verses and interest in mental and behavioral processes is less frequent and less than the material process and relationship. On the other hand, the astonishment and doubt in the space of verses has prevented Molavi from paying attention to mental and behavioral processes. Molavi does not speak here anymore, but Another person, including a king and a skilled physician, advance the word and the subject, and the poet's personal senses and actions have little place here. On the other hand, with the necessity of the subject and the spiritual atmosphere of the story of "King and Slave girl", the verbal process is considered by Molavi because there is an opportunity for speech and verbal communication in advancing the concepts intended by the poet. And her addressee is the whole human being, not a specific individual.

•- References

- ۱- Aghagolzadeh, Ferdows, **Application of the teachings of role-oriented linguistics in the analysis of literary texts** Journal of Mashhad Faculty of Literature and Humanities, pp ۱-۲۱, ۲۰۰۵
- ۲- Akbarabadi, Valimohammad, **Sharhe Masnavi**, By the effort of Maile Heravi, Tehran: Ghatre, ۲۰۰۴
- ۳- Barani, Mohammad, Mahmoudi, Fatemeh, **Comparison of the construction of two allegorical anecdotes from molavi's Masnavi and Attar's mosibatnameh**, Journal of Persian Language and Literature, Sistan and Baluchestan University, Fifth year, pp ۲۶-۵, ۲۰۰۷
- ۴- Faller, Roger; Jacobsen, Roman; Lich, David; Beri ; Piter, **Zabanshenasi va naghde adabi**, translated by Maryam Khozan and Hossein Payنده, Tehran: Ney, ۲۰۱۸
- ۵- Forouzanfar, Badiozaman, **Sharhe Masnavi Sharif**, Volume ۱, Second Edition, Tehran: Zavvar, ۱۹۸۸

Journal of Lyrical Literature Researches . Vol. ۲۰ / No. ۳۸/ Winter and Spring ۲۰۲۲

۶- Haghshenas, Ali Mohammad; Attari, Latif, **Poetry Semiotics**, Journal of the Faculty of Literature and Humanities, University of Tehran, pp. ۱۹-۱۹۴۵, ۲۰۰۷

۷- Halliday, Maykel; Hassan, Roghayeh, **Zaban, baft va matn (Aspects of Language in Social-Semiotic Perspective)**, translated by Manshizadeh and Ishani, Tehran: Elmi, ۲۰۱۴

۸- Leech, Gefri en. Short, **mark Style in Fiction**, London: Longman. ۱۹۸۱

۹- Mashhoor, Parvin Dokht; Faghiri, Mohammad, **A Study of Different Processes of Role of Thought in Saadi Ghazals with a Cognitive Approach**, Journal of Lyrical Literature, Sistan and Baluchestan University, Year ۱۳, Number ۲۵, Fall and Winter, pp. ۱۶۸-۱۵۳, ۲۰۱۵

۱۰- Molavi, Masnavi Manavi, **sharhe jame Karim Zamani**, Tehran: ettelaat, ۳rd Edition, ۲۰۱۲

۱۱- Mohajer, Mehran; Nabavi, Mohammad, **Be soye zabanshenasiye sheir: rahyafte naghshgera**, Tehran: Markaz, ۱۹۹۷

۱۲- Nikolson, Rinold, **Sharhe Masnavi**, Translated by Hassan Lahouti, Tehran: elmi va farhangi, ۱۹۹۵

۱۳- Ranjbar, Ebrahim, **Analysis of the story of the king and the maid in Molavi Masnavi**, Journal of Research in Mystical Literature (Gohar Goya), No. ۳, pp. ۱۶۶-۱۴۳, Fall, ۲۰۰۷

۱۴- Safavi, Koorosh, **The function of sign language in the creation of literary text**, Persian Language and Literature Quarterly, No. ۴۱, pp. ۲۱-۹, Fall, ۲۰۰۹

۱۵- Simpson, Powell, Sabkshenasi: **A resource book for students**. London, Routledge, ۲۰۰۴

۱۶- Tadayyon, Mehdi, **Interpretation of the first story of Masnavi**, Journal of the Faculty of Literature and Humanities, University of Esfahan, Volume ۲, Number ۴۱-۱۲۳, pp. ۴۳-۱, Summer, ۲۰۰۵

۱۷- Tolan, Maykel, **Ravayatshenasi: An Introduction to Linguistics-Criticism**, translated by Fatemeh Alavi and Fatemeh Nemati, third edition, Tehran: Samt, ۲۰۱۹

۱۸- Zarrinkoob, Abdolhossein, **Bahr dar kooze**, Tehran: Elmi, Ninth Edition, ۱۳۸۰

۱۹- -----, **Na sharghi, na qarbi, ensani**, Fifth Edition, Tehran: Amirkabir, ۲۰۰۵

بررسی و تحلیل فرآیندهای اندیشگانی در داستان «پادشاه و کنیزک» سروده مولوی بر مبنای دستور نقش‌گرایی هالییدی

۲- فاطمه حیات‌داوودی

پروین گلی‌زاده

DOI: 10.22111/jllr.2021.31053.2550

چکیده

نظریه نقش‌گرایی رویکردی شناختی است که تجربه‌های انسان را از طریق نظام گذرایی زبان بیان می‌کند. در واقع مقدار زیادی از تجربه روزانه ما به وسیله اعمال، رویدادها، تفکرات و تصورات ما شکل می‌گیرند و تعریف می‌شوند و نظام زبان این نقش مهم را بر عهده دارد که اعمال و اقدامات گوناگون جهان را منعکس کند. در دستور نقش‌گرایی نظام‌مند هالییدی فرانتش اندیشگانی از اهمیت خاصی در انتقال تجربیات برخوردار است. کاربرد فرآیندهای نقش اندیشگانی: مادی، ذهنی، رابطه‌ای، رفتاری، وجودی و بیانی از طریق فعل نمود می‌یابند و هدف این پژوهش نیز بررسی داستان پادشاه و کنیزک با استفاده از متغیرهای نقش اندیشگانی است که با تحقیق در فعل‌شناسی این داستان در مثنوی مولانا و تشخیص و تعیین انواع فرآیندها بر اساس نقش و معنی امکان‌پذیر شده است. نتایج پژوهش نیز نشان می‌دهد که فرآیندهای مادی، کلامی و رابطه‌ای دارای بسامد بیشتری هستند و بر این اساس شخصیت‌ها اغلب نقش گوینده، مخاطب، حامل و شناخته را دارند. بنابراین تعیین بسامد انواع فرآیندهای فعلی و چگونگی کاربرد آن در این داستان می‌تواند به عنوان شاخصی سبک‌شناسی به حساب آید. از این رو پژوهشگران در این پژوهش کوشیده‌اند با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی به این پرسش پاسخ دهند که چگونه می‌توان با سبک‌شناسی فعل به طرز فکر شاعر و تحلیل متن دست یافت؟

۱- دانشیار زبان و ادبیات فارسی دانشگاه شهید چمران اهواز (نویسنده مسئول) Email: p_golizadeh@scu.ac.ir

۲. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی دانشگاه شهید چمران اهواز.

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۵/۰۳ تاریخ پایان اصلاحات: ۱۴۰۰/۰۳/۰۸ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۳/۰۸

کلید واژه ها: زبان‌شناسی نقش‌گرا، هالیدی، پادشاه و کنیزک، مثنوی، مولانا

۱- مقدمه

مولوی از شاعران قرن هفتم و یکی از پایه‌های استوار ادب فارسی است که در جهان از شهرت و اعتبار بسیاری برخوردار است. این شهرت و اعتبار مرهون آثار ارزشمند وی از جمله مثنوی است که دربرگیرنده داستان‌هایی است. داستان «شاه و کنیزک» نخستین داستانی است که بعد از «نی‌نامه» آمده است «مثل نی‌نامه و مثنوی مثل بذر و نبات برخاسته از آن است و داستان شاه و کنیزک شرحی تمثیلی و نمونه‌ای نمادین برای مقاصد نی‌نامه است. در این داستان نی که تجسم روح آدمی است در قالب شاه تجسم پیدا می‌کند. پس می‌توان ادعا کرد که این داستان تفسیری است بر نی‌نامه و به تبع آن چکیده‌ای دیگر از مباحث مفصل شش دفتر مثنوی؛ یعنی عمدتاً تجارب و مبانی فکری و جهان‌بینی مولوی در آن انعکاس یافته است.» (رنجبر، ۱۳۸۶: ۲) البته شارحان مثنوی درباره این داستان نظرات مختلفی ارائه کرده‌اند. اکبرآبادی گفته که مراد از شاه و کنیزک و زرگر و اطبا به ترتیب روح، نفس، دنیا و شیخان مزور است. (اکبرآبادی، ۱۳۸۳: ۱) زرین‌کوب نیز گفته شاه، کنیزک، سمرقند و زرگر به ترتیب رموزی‌اند از حق، روح، عالم طبع و جلوه‌های عالم ماده. (زرین‌کوب، ۱۳۸۴: ۲۶۴) نیکلسون نیز سخنی را از یک نسخه خطی برلین که اثر قلم یک شارح ایرانی است چنین نقل کرده و بر آن صحنه نهاده است: شاه، روح؛ عقل، طبیبان مدعی؛ کنیزک، نفس؛ طبیب الاهی، جمال حق. (نیکلسون، ۱۳۷۴: ۱) در مقابل اینها فروزانفر می‌گوید که «این تأویل‌ها مناسبتی با مذاق مولانا ندارد و مثل و داستان در مثنوی برای توضیح و بیان مطلب می‌آید و مولانا نمی‌خواهد که آن را سرمشق اخلاقی و اجتماعی قرار دهد.» (فروزانفر، ۱۳۶۷: ۱) همانطور که می‌بینیم محققان نظر واحدی درباره داستان پادشاه و کنیزک ندارند و هر کدام از منظری به آن نگریسته‌اند. از آنجا که مثنوی اثری عرفانی است و نکات عرفانی را در قالب رمز و تمثیل بیان کرده، نیاز به شرح دارد. «غالباً نکات ظریف عرفانی و مواجید روحانی مولانا در قالب رمز و تمثیل آمده‌اند و این رموز محتاج شرح و بیان‌اند تا آشنایی با آن‌ها عامتر و سهلتر گردد.» (تدین، ۱۳۸۴: ۴) در کل در مثنوی هر قصه رمزی دارد که «لبّ معنی و سرّ باطن آن محسوب می‌شود و بدون تعمق در این رمزها تمام آنچه را که در این قصه‌ها هست، در نمی‌توان یافت.» (زرین‌کوب، ۱۳۸۰: ۶)

در این پژوهش نیز سعی می‌شود نظام‌مندی زبان و ساختار ابیات داستان «پادشاه و کنیزک» بررسی شود و همچنین به روابط پنهان عناصر زبانی این ابیات پرداخته شود. از آنجا که در سال‌های اخیر با استفاده از معیارهای زبان‌شناسی در تحلیل متون، نتایج چشمگیری به دست آمده، در این پژوهش تلاش شده است ابیات داستان «پادشاه و کنیزک» مولوی با استفاده از این معیارها بررسی شود.

۱-۱- بیان مساله و سوالات تحقیق

تحلیل زبان شعر و شگفتی‌های آن از دیرباز موضوع مطالعات ادبی و زبانی بوده: «شگفتی‌های زبان شعر و رازناکی و گشودگی افق دلالت‌های معنایی و تعبیرپذیری آن از دیرباز موضوع مطالعات ادبی و زبانی بوده است.» (حق‌شناس، ۱۳۸۶: ۲۰) و از آنجا که زبان فکری مولوی و گستره و معانی شعر وی از جامعیت برخوردار است؛ یعنی هم از اصالت عالم غیب سخن می‌گوید و هم به مفاهیم زمینی، اجتماعی، فردی و دینی می‌پردازد، بررسی زبان شعری وی نیز از اهمیت خاصی برخوردار است که با دشواری‌هایی نیز همراه است. از این رو باید از دیدگاهی نظیر دیدگاه هالیدی بهره گرفت تا بتوان جوانب اندیشگانی، بینافردی و درون‌متنی شعر او را به همراه فرایندهای مختلف مادی، رفتاری، رابطه‌ای و... توصیف و تحلیل کرد. البته مولوی در عین رمزگویی و بیان نمادین از ظرفیت‌های مختلف زبان، بهره گرفته است و خواننده تا با او هم‌زبانی و همفکری نکند، معانی نهفته در کلامش را در نمی‌یابد. بنابراین بهره‌گیری از نظریه‌های زبان‌شناسی خواننده را به این لایه‌های پنهان زبانی و بیانی او نزدیک‌تر می‌کند. پرسش‌هایی که به آن‌ها پاسخ داده شده است، عبارتند از: با استفاده از متغیرهای نقش اندیشگانی بر اساس دستور نقش‌گرای هالیدی که در قالب فعل نمود می‌یابند، ۱- چگونه می‌توان به دنیای تجربی و جهان زندگی شاعر در داستان «پادشاه و کنیزک» دست یافت؟

۲- چگونه می‌توان با بررسی انواع فرآیندهای اندیشگانی به کار رفته در شعر طرز فکر شاعر را آشکار کرد؟ از آنجا که استفاده از دیدگاه هالیدی در شناساندن زوایای مختلف این داستان از اهمیت کاربردی برخوردار است، ۳- چگونه می‌توان از این منظر به نتایج تحلیلی خوبی از داستان دست یافت؟

۲-۱- اهداف و ضرورت تحقیق

هدف این پژوهش تجزیه و تحلیل فرآیندهای اندیشگانی در شعر «پادشاه و کنیزک» مولوی بر اساس نظام گذرایی در چارچوب دستور نقش‌گرای هالیدی است تا با توجه به این فرآیندها و بسامد و درصد وقوع این فرآیندها پس از بررسی تمام افعال موجود در شعر به عنوان یک شاخص سبکی لحاظ شود. در واقع در این مقاله تلاش می‌شود با بررسی انواع فعل‌های به کار رفته در شعر طرز فکر شاعر آشکار شود تا با استفاده از این دیدگاه در شناساندن زوایای مختلف این داستان، نتایج تحلیلی خوبی ارائه شود. در کل هدف این پژوهش بررسی داستان پادشاه و کنیزک با استفاده از متغیرهای نقش‌اندیشگانی است که با تحقیق در فعل‌شناسی این داستان در مثنوی مولانا و تشخیص و تعیین انواع فرآیندهای اندیشگانی بر اساس نقش و معنی امکان‌پذیر می‌شود؛ زیرا گرایش شاعر به هر یک از این فرآیندها ما را به جهان‌بینی و ایدئولوژی حاکم بر اندیشه و افکار او راهنمایی می‌کند.

۳-۱- پیشینه تحقیق

با توجه به بررسی‌های انجام شده تا کنون پژوهش مستقلی درباره این موضوع صورت نگرفته است. ولی پژوهش‌هایی به طور پراکنده انجام شده که درخور ذکر است: فردوس آفاگل-زاده، عالیه کرد زعفرانلو کامبوزیا، حسین رضویان، (۱۳۹۰)، در مقاله «سبک‌شناسی داستان بر اساس فعل: رویکرد نقش‌گرا» به بررسی چهار داستان کوتاه فارسی از جلال آل احمد و صادق هدایت، پرداخته‌اند. داستان‌ها، بر اساس نظام گذرایی در چارچوب دستور نقش‌گرای هالیدی، تجزیه و تحلیل شده‌اند. بسامد و درصد وقوع انواع فرایندها پس از بررسی تمامی افعال موجود در داستان‌ها، بعنوان یک شاخص سبکی لحاظ شده است. در واقع در این پژوهش با بررسی انواع فعل‌های بکار رفته در آثار هدایت و آل احمد، طرز فکر این دو نویسنده آشکار شده است. نعمت‌الله ایران‌زاده، کبری مرادی (۱۳۹۴)، در مقاله «بررسی شعر یادداشت‌های درد جاوانگی قیصر امین‌پور بر اساس نظریه نقش‌گرای هالیدی» با بررسی این شعر از قیصر امین‌پور بر اساس نظریه هالیدی به این نتیجه رسیده‌اند که شاعر مضمون و دغدغه‌ای انتزاعی و کاملاً ذهنی را با استفاده از فرایندهای مادی و فیزیکی زبان به صورت محسوس برای مخاطب بیان می‌کند و با ذکر دغدغه‌های روزمره زندگی امروزی، سعی دارد ذهن مخاطب را به دغدغه‌های کلان و جدی‌تر معطوف

کند که احتمالاً به دلیل اشتغال ذهنش به امور جاری، از آن غافل است. مشهور پروین دخت، محمد فقیری (۱۳۹۴)، در مقاله «بررسی انواع فرآیندهای نقش اندیشگانی در غزلیات سعدی» به بررسی دنیای تجربی سعدی در غزلیاتش با استفاده از متغیرهای نقش اندیشگانی پرداخته‌اند تا از طریق فرایندهای نقش اندیشگانی میزان ذهنی یا عینی بودن غزلیات را مشخص کنند. ضرورت انجام این پژوهش نیز فعل‌شناسی غزلیات سعدی و تشخیص و تعیین انواع آن بر اساس نقش و معنی بوده که یافته‌های تحقیق نیز نشان می‌دهد که فرایندهای اصلی مادی، ذهنی، رابطه‌ای بوده و فرایندهای فرعی رفتاری، بیانی و وجودی می‌باشد که می‌توان استنباط کرد رفتارها، کنش‌ها و حرکات بیشتر مورد توجه بوده است. معصومه امیرخانلو (۱۳۹۴)، در مقاله «سبک‌شناسی غزلیات حافظ بر اساس فعل، رویکرد نقش‌گرا» به بررسی صد غزل حافظ در چارچوب دستور نقش‌گرایی هالیدی پرداخته‌اند و به این نتایج دست یافته‌اند که حافظ در غزل‌های عاشقانه و قلندرانۀ خویش، از فرآیندهای مادی که بر بیان دنیای بیرون دلالت دارد، بیشتر از سایر فرآیندها بهره برده است و یا فرآیندهای کلامی در غزل‌هایی با فضای مناظره‌گونه و روایی، در کنار سایر عناصر روایت به کار رفته‌اند.

۲- بررسی و تحلیل داستان «پادشاه و کنیزک» بر مبنای رویکرد هالیدی

در قرن بیستم زبان‌شناسی به خاطر روی آوردنش به سوی مطالعات نظام‌مند و دارای طرح و اسلوب، بسیار مورد توجه قرار گرفت که در میان نظریه‌پردازان این عرصه، آراء افرادی نظیر سوسور، یاکوبسن، چامسکی و هالیدی از اهمیت بسیاری برخوردار است. از این رو در این پژوهش نیز اساس کار ما بررسی فرآیندهای اندیشگانی در داستان «پادشاه و کنیزک» مولوی بر اساس دستور نقش‌گرایی هالیدی است؛ زیرا در میان نظریه‌های مختلف زبان‌شناسی، نظریه هالیدی از جامعیت برخوردار است و در کنار مباحث نظری، کاملاً کاربردی و در متون، قابل بررسی و ارزیابی است. مقدار زیادی از تجربه روزانه ما به وسیله اعمال، رویدادها، تفکرات و تصورات ما شکل می‌گیرند و تعریف می‌شوند و نظام زبان این نقش مهم را بر عهده دارد که اعمال و اقدامات گوناگون جهان را منعکس کند. بدین معنی که زبان قابلیت بازنمایی اعمال، گفتار و تفکرات ما را دارد. «انسان به لحاظ زیستی محکوم به درک انسانی است و در تمامی آفرینش‌های خود قادر است از دو فرآیند انتخاب و ترکیب بر پایه واقعیت‌های جهان اطرافش بهره بگیرد.»

(صفوی، ۱۳۸۸: ۱۷) هالیدی در دستور نقش‌گرای نظام‌مند این نقش‌زبان را به فرانش اندیشگانی و در ذیل آن به فرانش تجربی محول می‌کند. بنابراین در دستور نقش‌گرا فرانش تجربی با ارائه الگوهای تجربه در متون گفتاری و نوشتاری این نقش‌زبان را بر عهده دارد. تجربه انسان از هستی به صورت پراکنده و پاره‌پاره صورت می‌گیرد. این مرحله تقطیع نام دارد. سپس در مرحله کدگذاری، تجربه‌ها در قالب نشانه‌های زبانی کدگذاری می‌شوند. (لیچ و شورت، ۱۹۸۱: ۸) بنابراین دستور هالیدی دارای الگوی نظام‌مندی است که بر اساس آن می‌توان به دنیای تجربی و جهان زندگی انسان با استفاده از متغیرهای نقش‌اندیشگانی که در قالب فعل نمود می‌یابند، دست یافت. «فعل‌شناسی پایه شناخت هر جمله است؛ زیرا که ستون اصلی جمله محسوب گردیده و بیانگر سبک و صدای ذهن یک نویسنده است.» (مشهور، فقیری، ۱۳۹۴: ۱۶۷) نقش اندیشگانی تجربه یک فرد از جهان هستی و دستور تجربی یک اثر را نشان می‌دهد «از آنجا که در چارچوب نقش‌گرایی، الگوهای تجربه در قالب افعال و فرآیندها از طریق فرانش تجربی امکان‌پذیر می‌شود، می‌توان با بررسی انواع فعل و فرآیندها، بسامد وقوع آن در داستان، از تجارب، تفکرات و دنیای درون نویسنده آگاه شد. این فرانش نشانگر و شاخص مهمی برای سبک در گفتمان روایت محسوب می‌شود، چرا که بر مفهوم سبک به عنوان یک انتخاب و گزینه از میان گزینه‌های بالقوه دیگر که در نظام زبان موجود است، تأکید می‌کند. در واقع انتخاب گزینه در نظام زبان مبتنی بر انگیزه‌هایی است که گوینده و نویسنده دارند و مجموعه این‌گزینه‌ها متونی را خواهد ساخت که به طور متفاوتی سازماندهی و تفسیر می‌شوند. (سیمپسون، ۲۰۰۴: ۲۲) فرآیندهای اندیشگانی در دستور نقش‌گرای هالیدی به شش دسته تقسیم می‌شود:

فرآیند مادی (material process): هر گونه اعمال فیزیکی که بر انجام دادن کاری یا رخداد واقعه‌ای دلالت داشته باشد، فرآیند مادی محسوب می‌شود؛ افعالی چون: رفتن، ساختن، آمدن، نوشتن از این فرآیندند. (هالیدی و متیسن، ۲۰۰۴: ۱۷۹-۲۰۰)

فرآیند ذهنی (mental process): فرآیندی است که بر احساس، ادراک و اندیشه دلالت دارد. در این فرآیند دو شرکت‌کننده نقش دارند: «مُدِرک» (sensor) و «پدیده» (phenomenon)؛ مُدِرک، موجود باشعوری است که امری را درک می‌کند، احساس می‌کند یا درباره آن می‌اندیشد و عنصری که مورد احساس، درک و اندیشه قهرار می‌گیرد، پدیده نام دارد؛ افعالی چون دانستن،

دریافتن، ترسیدن، تصمیم گرفتن، دوست داشتن، اعتقاد داشتن و درک کردن از فرآیندهای ذهنی-اند. (هالیدی، ۱۳۹۳: ۱۰۶-۱۱۲)

فرآیند رابطه‌ای (relational process): در این فرآیند از چگونگی اشیاء و پدیده‌ها و نیز از روابط بین آنها سخن گفته می‌شود؛ برای مثال، نسبت دادن ویژگی یا داشتن حالتی به کسی یا چیزی با فرآیند رابطه‌ای بیان می‌شود. این‌گونه فرآیندها، اغلب با افعالی چون بودن، به نظر رسیدن، شدن و داشتن همراه هستند. (همان: ۱۱۲-۱۲۸)

فرآیند رفتاری (behavioural process): هر نوع رفتار جسمی و روانی انسان یا هر موجود جاندار دیگر، مرتبط با فرآیند رفتاری است. این فرآیند دارای یک مشارک به نام رفتارگر (behave) است. (هالیدی و متیسن، ۲۰۰۴: ۲۴۸)

فرآیند کلامی (verbal process): همان‌گونه که از نامش پیداست، عبارت از هر نوع کنشی است که از نوع گفتن باشد؛ افعال گفتن، توضیح دادن، پرسیدن و دستور دادن دارای فرآیند کلامی-اند. (همان، ۴۴۵)

فرآیند وجودی (existential process): به فرآیندی اطلاق می‌شود که درباره بودن یا نبودن چیزی یا کسی و یا پدیده‌ای سخن می‌گوید. افعال به کار رفته در این نوع فرآیند: بودن، ظاهر شدن و وجود داشتن است. (همان: ۲۵۶)

با توجه به معناگرا بودن مولوی، برای تحلیل شعر وی از میان نظریه‌های زبان‌شناسی، نظریه نقش‌گرایی سازگانی هالیدی از اهمیت خاصی برخوردار است؛ زیرا در دیدگاه مولانا معنا از اهمیت بیشتری برخوردار است. در کل مفهوم و معنا در نگاه او در سه فرانش اصلی تجلی می‌یابد. از این رو یاری گرفتن از نظریه هالیدی باعث می‌شود تا خواننده با نقش‌های اجتماعی زبان مولوی بهتر آشنا شود و تجارب درونی و بیرونی او را دقیق‌تر دریابد و احساسات او را نسبت به دیگر پدیده‌ها و افراد شناسایی کند. مولوی با بهره‌گیری از زبان، بافت و زمینه خاصی در داستان «پادشاه و کنیزک» ایجاد کرده، که نقش و تأثیر آن را در طرز تلقی و برخورد با اجتماع نشان می‌دهد. بنابراین می‌توان از صورت و شکل سخن او به معنای اجتماعی و بینافردی مورد نظر وی دست یافت و به کاربردهای زبانی و نقش‌های معنایی زبان وی آگاهی یافت. با بهره‌گیری از این نظریه، تحلیل مفاهیم شعر مولوی، از سطح جمله و روابط محدود کلمات به

ارتباط آن با فرامتن و بافت و زمینه سخن وی منتهی می‌شود. همچنین از این راه می‌توان به نگرش‌های خاص مولوی و شناخت ذهن و نیات او در بکارگیری هدفمند زبان دست یافت. برحسب بسامد فرآیندها نیز، می‌توان زمینه‌های گرایش مادی، ذهنی، و یا رابطه‌ای و ... را در داستان «پادشاه و کنیزک» بررسی کرد. چنان که دیده می‌شود، مولوی با بکارگیری شخصیت کنیزک در داستان و دوری او از زرگر، به جدایی انسان از عالم غیب می‌پردازد. کنیزک به دنبال همراه و همدلی است که شرح این جدایی را با او در میان بگذارد. در نظر مولوی هر چیزی مشتاق بازگشت به اصل و مبدأ خویش است:

هرکسی کو دور ماند از اصل خویش بازجوید روزگار وصل خویش (مولوی، ۱۳۹۱: ۶۹)

از این روست که شاعر از زبان کنیزک شکوه و ناله‌های خود را سر می‌دهد؛ اما فرد کاملی که با این سخنان آشنا باشد، پیدا نمی‌کند. راز این شکوه و ناله را با ابزار و اعضای ظاهری نمی‌توان دریافت، تنها عشق می‌تواند مفسر و دریافت کننده این اسرار باشد؛ زیرا عشق، سلسله‌جنبان هستی است. کنیزک در این داستان نماد عاشقان هجران دیده است که در نهایت انسان پخته و کاملی که همان پزشک حاذق است، می‌بیند و احوال خود را با او در میان می‌نهد. مولوی در شعر «پادشاه و کنیزک» به مهمترین مسأله انسان یعنی، مبدأ و مقصد اصلی وی توجه می‌کند، امری که دغدغه‌ی بشر در تمام اعصار بوده و هر کسی آن را به نوعی تفسیر کرده است. پیش از آن که به بررسی اجزای داستان «پادشاه و کنیزک» و تبیین تفکرات مولوی در این ابیات پرداخته شود، لازم است مطالبی درباره‌ی دیدگاه هالیدی شرح داده شود:

زبان‌شناسی نقش‌گرای سازگانی (Systemic Functional Linguistics) و از جمله نظریه هالیدی در تحلیل و نشان دادن دقایق متون ادبی از اهمیت خاصی برخوردار است. هالیدی رویکرد خود را نقش‌گرای می‌داند؛ «زیرا معتقد است که آرای او پیرامون زبان بیشتر به نقش عناصر زبانی تأکید دارد تا بر صورت آنها» (آقاگل‌زاده، ۱۳۸۴: ۲) بنابراین، نظریه هالیدی مبتنی بر روش‌ها و دستاوردهای علمی زبان است. در کل زبان‌شناسی نقش‌گرا به ارتباط زبان و زمینه‌های اجتماعی آن توجه می‌کند و به سوی مطالعه بافت، نقش و معنای اجتماعی زبان گرایش دارد، از این رو بررسی زبان در سطح کاربردی آن یکی از اهداف اساسی زبان‌شناسی نقش‌گرای نظام‌مند هالیدی است؛ زیرا معنای هر سخن، در بافت و موقعیتی که به کار می‌رود، بهتر شناخته می‌شود. «معنا همیشه با بافتی که در آن به کار می‌رود، نظام می‌یابد و بافت، محدود

کننده دامنه معنای انتخاب شده است؛ یعنی بافت موقعیتی و بافت فرهنگی می‌تواند به تولید معنای زبان کمک کند و آن را محدود کرده یا گسترش دهد. مفهوم معنا در نظریه هالیدی در سه فرانش تجلی می‌یابد: فرانش اندیشگانی (Ideational Metafunction)، فرانش بینافردی (Interpersonal Metafunction) و فرانش متنی (Textual Metafunction). (ر.ک. هالیدی، ۱۳۹۳: ۲۸) (مفهوم معنا در نظریه هالیدی شامل سه فرانش اندیشگانی، بینافردی و متنی است که فالر این تقسیم‌بندی سه گانه را شامل «کارکرد انگاره ساختی، بین فردی، و متنی» می‌داند. (فالر، ۱۳۹۷: ۱۲)

در فرانش اندیشگانی یا انگاره ساختی، بازنمایی درک و تجربه ما از جهان در کانون توجه قرار دارد. «کارکرد انگاره ساختی در نقد زبان‌شناسانه، مفهومی است محوری. تجربه افراد و جوامع حول و حوش آنان در زبانی که به صورت مجموعه‌های انگاره‌ها به کار می‌برند، به رمز درمی‌آید و کارکرد انگاره ساختی همزمان با تغییر انگاره‌های مسلط بر آنان دگرگون می‌شود. ساختار زبان با کارکرد انگاره ساختی‌اش، تجربه گوینده از واقعیت را به وجود می‌آورد.» (همان: ۲۸)

فرانش بینافردی دربرگیرنده روابط ارتباطی گوینده با دیگران است؛ به عبارت دیگر در فرانش بینافردی به ارتباط و پیوند زبانی گوینده و شنونده پرداخته می‌شود. «بخشی از متن دلالت بر کنش متقابل افراد درگیر در صحنه ارتباط زبانی دارد. در اینجا معنی همچون شکلی از کنش مطرح می‌شود و طی آن، گوینده یا نویسنده به کمک زبان، عملی را نسبت به شنونده یا خواننده صورت می‌دهد.» (مهاجر و نبوی، ۱۳۷۶: ۷) در فرانش متنی نیز بین گفته‌ها و نوشته‌ها و دنیای واقعی و ساخت‌های زبانی ارتباط ایجاد می‌شود. «کارکرد متنی مربوط است به جامعیت و شکل واحد ارتباطی - که می‌تواند متن گفته‌ای باشد- در زمینه موقعیتی آن.» (فالر، ۱۳۹۷: ۲۸)

۱-۲- فرآیندهای شعر «پادشاه و کنیزک»

در ادامه مباحث، به بررسی فرآیندهای ششگانه اندیشگانی در شعر «پادشاه و کنیزک» پرداخته می‌شود. مولوی در این شعر هم به امور محسوس، مادی، فردی و اجتماعی توجه دارد و هم به امور روحانی و غیبی. بنابراین برای تحلیل این سطوح، با بهره‌گیری از فرآیندهای ششگانه

اندیشگانی هالیدی الگویی نظام‌مند، از یافته‌های این متن در تمام جوانب مادی، ذهنی و ... ترسیم می‌شود. در فرانش اندیشگانی، فرایندها مناسب با نوع افعال و کاربرد آن در متن متمایز می‌شوند.

۱) فرایندهای مادی (Material process): این فرایندها می‌توانند در جواب سؤالاتی مانند چه اتفاقی افتاد؟ یا چه کرد؟ و ... بیان شوند، از سوی دیگر، این فرایندها برای همراهی با شرکت کنندگان به وسیله (یعنی موجود تأثیرپذیرفته که پذیرنده نامیده می‌شود) نیاز دارند. همان‌بازان دیگر این فرایند عبارتند از: کنشگر (موجود انسانی یا شبه انسانی که از روی عمد عمل می‌کند)؛ نیرو یا کنشگر غیرجاندار؛ ابزار که تحت کنترل یک کنشگر است؛ بهره‌ور و دریافت کننده. از مجموع ۴۸۹ فرآیند در داستان پادشاه و کنیزک ۳۴٪ مادی‌اند. این فرآیند در این داستان بسامد بالایی دارد. از آنجا که در این داستان سخن از یک قصه رمزی و جهان مه‌آلود و نمادین است، کاربرد فراوان فرآیند مادی باعث شده تا داستان برای مخاطب قابل درک باشد. از این‌رو مولانا با ارائه تصویری از جهان سعی در عینی و ملموس کردن پدیده‌ها با آوردن تمثیل‌هایی برای بیان مفاهیم ذهنی‌اش نموده است. به عنوان نمونه افعال می‌لرزد، کشد، می‌بلرزد، شکست، بجوشد و برسرآرد که در تمثیل‌های مولانا به کار رفته و در زیر به عنوان نمونه ذکر شده است، افعالی مادی هستند که برای بیان عینی و ملموس کردن مفاهیم عرفانی بکار رفته است:

بچه می‌لرزد از آن نیش حجام مادر مشفق در آن دم شادکام

(مولوی، ۱۳۹۱: ۱۲۲)

آن کسی را کش چنین شاهی کشد	سوی بخت و بهترین جاهی کشد (همان: ۱۲۱)
می‌بلرزد عرش از مدح شقی	بدگمان گردد ز مدحش متقی (همان)
گر خضر در بحر، کشتی را شکست	صد درستی در شکست خضر هست (همان: ۱۲۰)
بهر آن است امتحان نیک و بد	تا بجوشد، بر سرآرد زر، زبَد (همان: ۱۱۹)

۲) فرایندهای ذهنی (Mental process): این فرایند با فرایند مادی متفاوت است و بیشتر به جنبه‌های ذهنی، احساسی و شناختی توجه دارد. «فرآیند ذهنی در بردارنده واکنشهای ذهنی (دوست داشتن، ترسیدن)، افعال حسی (دیدن، شنیدن) و شناخت (فکر کردن و اعتقاد داشتن) هستند» (تولان، ۱۳۹۸: ۱۹۹) این افعال، یک حسگر یا مُدرک انسانی یا غیر انسانی دارد و یک چیزی که به ادراک، احساس یا اندیشه در می‌آید که پدیده خوانده می‌شود. کنشگر این فرایند ممکن است نه فقط حسگر، بلکه فعال و درگیر باشد. در واقع در این فرایند چیزی فراقینی

می‌شود. کاربرد این فرآیند به جهان خودآگاهی تعلق دارد و نشان از آن دارد که مولوی از آنجا که به این جهان خودآگاهی نزدیک بوده؛ اما سعی کرده است با کاربرد فراوان فرآیند مادی در القای بهتر معنا در ذهن، این جهان را برای خواننده عینی و ملموس سازد. از این رو مولانا در این شعر بیش از آنکه مستقیماً درباره ابراز علاقه‌ها و عشق پادشاه به کنیزک بپردازد، به توصیف‌هایی درباره این عشاق و ویژگی‌های آن‌ها پرداخته است. به طوری که خواننده آن‌ها را در مقابل خود می‌بیند. «مولانا با روش غیرمستقیم و تصویری و از طریق عمل و کردار در کنار توصیف و گفتگو، حضور شخصیت‌ها را در صحنه‌ی حکایت ملموس و عینی به تصویر می‌کشد و به خواننده فرصت شناخت و قضاوت می‌دهد.» (بارانی، محمودی، ۱۳۸۶: ۱۴) به بیان دیگر غیرمادی بودن پدیده‌ها در این داستان در مرکز توجه مولانا نبوده؛ بلکه هدف وی در این داستان ملموس و عینی کردن پدیده‌ها بوده تا راه را در درک موضوع برای خواننده هموار کند. ۱۱/۰۴٪ از فرایندهای داستان پادشاه و کنیزک از این نوع است که با افعال دیدن، فهم کرن، نمودن، دانستن، شنیدن و یافتن بیان شده است. مانند نمونه‌های زیر:

یک کنیزک دید شه بر شاهراه	شد غلام آن کنیزک جان شاه (مولوی، ۱۳۹۱: ۷۲)
جمله گفتندش که جانبازی کنیم	فهم گرد آریم و انبازی کنیم (همان: ۷۳)
کای کمینه بخششت، ملک جهان	من چه گویم چون تو می‌دانی نهان (همان: ۷۷)
لیک گفتی: گرچه می‌دانم سرت	زود هم پیدا کنش بر ظاهررت (همان)
آن خیالی که شه اندر خواب دید	در رخ مهمان همی آمد پدیدی (همان: ۸۱)

کمبود این فرآیند نشانگر آن است که مولوی چنان در حس و حال شناخت و معرفت وارد شده که به جای بیان کردن آنها، در عمل این فرآیند را تجربه می‌کند، او در این حالت مجالی برای امور حسی و شناختی نمی‌بیند و سکوت می‌کند.

۳) فرایندهای کلامی (Verbal process): در این فرآیند سخن گفتن و ارتباط کلامی مورد توجه قرار می‌گیرد. «فرایندهای کلامی فرایندهای گفتن یا صحبت کردن در معنای کلی آنند و شرکت کنندگان آن عبارتند از گوینده، گفته و مخاطب» (تولان، ۱۳۹۸: ۲۰۰). ۱۲/۰۶٪ از فرایندهای داستان پادشاه و کنیزک از این نوعند. مولوی از این فرآیند نیز برای بیان مقصودش استفاده کرده است، او با افعال: بگفت، زبان بگشاد، پرسیدن گرفت، بخواند و قصه کرد نشان

می‌دهد که در غالب موارد، بیان‌کننده، خود مولوی نیست، بلکه این شاه، پزشکان، خداوند و ... است که سخن می‌گویند و مولوی ساکت و خاموش است. در زیر مواردی که در آن‌ها فرآیندهای کلامی ذکر شده آورده می‌شود:

چون به خویش آمد ز غرقاب فنا	خوش زبان بگشاد در مدح و دعا (مولوی، ۱۳۹۱: ۷۶)
لیک گفتی: گرچه می‌دانم سـرت	زود هم پیدا کنش بر ظاهر ت (همان: ۷۷)
گفت ای شه مزده حاجات رواست	گر غریبی آیدت فردا ز ماست (همان: ۷۸)
دست و پیشانیش بوسیدن گرفت	از مقام و راه پرسیدن گرفت (همان: ۸۷)
قصه رنجور و رنجوری بخواند	بعد از آن در پیش رنجورش نشاند (همان: ۸۹)
شهر شهر و خانه خانه قصه کرد	نه رگش جنید و نه رخ گشت زرد (همان: ۱۰۴)

۴) فرایندهای رفتاری (Behavioral process): این فرایند حد واسط فرایندهای مادی و ذهنی است و بر بروز رفتار و کنش‌های انسانی دلالت دارد. «فرایندهای مربوط به فعالیت‌های انسانی خودجوش یا کنترل نشده‌ای هستند که می‌توانند درونی یا بیرونی باشند. آنها شکل جسمانی و مادی دو فرایند اصلی دیگر کلامی یا ذهنی هستند.» (تولان، ۱۳۹۸: ۲۰۱) مانند نگاه کردن، گوش دادن، لبخند زدن، داد زدن و ... این فرایند یک شرکت‌کننده رفتارگر انسانی دارد و مابین فرایندهای مادی و ذهنی قرار می‌گیرد. فرایند رفتاری و وجودی در داستان پادشاه و کنیزک کمترین کاربرد را دارد. فرایند رفتاری ۹/۸٪ فرایندها را تشکیل می‌دهد که نشان می‌دهد مولوی در داستان پادشاه و کنیزک چندان به بروز ظاهری رفتار و اعمال توجه ندارد و چنان غرق معناست که به رفتار و کنش‌های انسانی بی‌توجه است، از طرف دیگر فرایندهای رفتاری به کار رفته در داستان پادشاه و کنیزک بر عملکردی انفعالی تأکید دارند تا رفتار و کرداری فعالانه. در زیر نمونه‌هایی ذکر می‌شود:

جمله گفتندش که جانبازی کنیم	فهم گرد آریم و انبازی کنیم (مولوی، ۱۳۹۱: ۷۳)
چون برآورد از میان جان خروش	اندر آمد بحر بخشایش به جوش (همان: ۷۷)
باز عیسی چون شفاعت کرد حق	خوان فرستاد و غنیمت بر طبق (همان: ۸۴)
باز گستاخان ادب بگذاشتند	چون گدایان زله‌ها برداشتند (همان: ۸۵)
لا به کرده عیسی ایشان را که این	دائم است و کم نگرود از زمین (همان)

۵) فرایندهای رابطه‌ای (Relational process): در این فرایند از چگونگی اشیاء و روابط بین آنها سخن گفته می‌شود «این فرایندها مربوط به توصیف یا شناسایی‌اند و متضمن وجود فعل‌های

فشرده یا فعل‌هایی هستند که روابط موقعیتی یا ملکی دارند و فعل معمول در آنها بودن است» (تولان، ۱۳۹۸: ۲۰۲) ۲۶/۳٪ از فرایندهای داستان پادشاه و کنیزک از این نوع هستند که بسامد بالا، نشانگر توجه ویژه مولوی به تبیین و توصیف مطلب از راه این فرایند است.

هر چه بر تو آید از ظلمات و غم
هر که بی‌باکی کند در راه دوست
آن ز بی‌باکی و گستاخی است هم (مولوی، ۱۳۹۱: ۸۶)
ره‌زن مردان شد و نامرد اوست (همان)
وز ادب معصوم و پاک آمد ملک (همان)
دید از زارپش کو زار دلست
تن خوشست و او گرفتار دلست (همان: ۹۰)

۶) فرآیند وجودی (existential process): در این فرایند بیشتر بر بودن و هستی رویدادها تأکید می‌شود. «این فرآیند از هستی یا نیستی پدیده‌ای سخن می‌گوید. مشارک این فرآیند که از هستی یا نیستی او سخن می‌رود موجود نامیده می‌شود.» (مهاجر، ۱۳۷۶: ۳۶) این فرآیند در شعر پادشاه و کنیزک کمترین کاربرد را دارد و ۶/۵٪ از کل فرایندها را تشکیل می‌دهد. بسامد بسیار پایین این فرآیند در این شعر نشان‌دهنده آن است که هدف مولانا از بیان این داستان اثبات پدیده‌ها نبوده است که نمونه‌هایی از آن در شعر مولوی در زیر ذکر می‌شود:

گر خَضَر در بحر، کشتی را شکست
بهر آن است این ریاضت وین جفا
صد درستی در شکست خضرهست (همان: ۱۲۰)
تا برآرد کوره از نقره جُفا (همان: ۱۱۹)
تا بماند جانت خندان تا ابد
همچو جان پاک احمد با احد (همان: ۱۱۸)
عشق آن زنده گزین کو باقیست
کز شراب جان‌فزایست ساقیست (همان: ۱۱۵)

جدول (۱) تعداد و درصد فرایندها در داستان پادشاه و کنیزک مثنوی

نوع فرآیند	تعداد	درصد
فرآیند مادی	۱۶۷	۳۴/۱
فرآیند رابطه‌ای	۱۲۹	۲۶/۳
فرآیند بیانی	۵۹	۱۲/۰۶
فرآیند ذهنی	۵۴	۱۱/۰۴
فرآیند رفتاری	۴۸	۹/۸
فرآیند وجودی	۳۲	۶/۵
تعداد کل	۴۸۹	۱۰۰

با مراجعه به جدول (۱) درمی‌یابیم که کاربرد فراوان فرایند مادی نسبت به فرایند رابطه‌ای نشان می‌دهد که در این شعر، شاعر قصد بیان مفاهیم ذهنی خود با استفاده از اتفاقات محسوس و شرح ما وقع بیرونی را دارد. از این رو فضای شعر در صدد نشان دادن عملکرد ظاهری و مادی برای بیان مفهوم ذهنی مورد نظر شاعر است. کاربرد فرایند رابطه‌ای نشان دهنده توصیف و شناساندن و اسناد دادن است که با ساختار بیان درونی شاعر و توجه به احساسات و عواطف او همسویی دارد که به توصیف و شناسایی موضوع بیشتر توجه می‌شود و اوصاف و نسبت‌ها را میان همانبازان نشان می‌دهد. فرایند کلامی نیز در این شعر با فرایند رابطه‌ای و بیان اوصاف درونی شاعر و ایجاد ارتباط با مخاطب گره می‌خورد.

۳- نتیجه

با استفاده از متغیرهای نقش اندیشگانی بر اساس دستور نقش‌گرای هالیدی که در قالب فعل نمود می‌یابند، می‌توان به دنیای تجربی و جهان زندگی شاعر در داستان «پادشاه و کنیزک» دست یافت که ما نیز با ارائه آمار این فرآیندهای ششگانه به چنین مقوله‌ای دست یافته‌ایم. از مجموع ۴۸۹ فرآیند در این داستان ۳۴٪ مادی‌اند. مولانا با کاربرد فراوان فرآیند مادی در داستان پادشاه و کنیزک که داستانی مبهم و رمزآلود است، باعث شده تا داستان برای مخاطب قابل درک باشد. زیرا فرآیندهای مادی فرآیندهایی حسی هستند که در عینی و ملموس کردن مفاهیم عرفانی در این داستان تأثیر بسزایی دارد. فرآیندهای ذهنی نیز ۱۱/۰۴٪ از کل فرآیندهای داستان را تشکیل می‌دهد که بسامد پایین آن نسبت به فرایند مادی نشانگر آن است که مولوی به جای بیان کردن آنها، در عمل این فرایند را تجربه می‌کند. ۱۲/۰۶٪ از فرایندها نیز کلامی‌اند که در غالب موارد، بیان‌کننده، خود مولوی نیست، زیرا هدف شاعر در این داستان ایجاد ارتباط کلامی میان افراد خاصی نیست. فرایند رفتاری ۹/۸٪ فرایندها را تشکیل می‌دهد و نشان می‌دهد که مولوی به بروز ظاهری رفتار و اعمال توجه ندارد. ۲۶/۳٪ از فرایندهای داستان پادشاه و کنیزک نیز فرآیندهای رابطه‌ای هستند که بسامد بالای آن در این داستان نشانگر توجه ویژه مولوی به تبیین و توصیف مطلب است. فرآیند وجودی در شعر پادشاه و کنیزک کمترین کاربرد را دارد و ۶/۵٪ از کل فرایندها را تشکیل می‌دهد که نشان‌دهنده آن است که هدف مولانا از بیان این داستان اثبات پدیده‌ها نبوده است. از این رو با

بررسی انواع فرآیندهای اندیشگانی به کار رفته در این شعر می‌توان طرز فکر شاعر را آشکار کرد و به نتایج تحلیلی خوبی دست یافت. در کل بسامد این فرآیندها در داستان پادشاه و کنیزک نشان می‌دهد که مولوی با گرایش به فرایندهای مادی و رابطه‌ای بر توصیف رویدادها و ملموس کردن آن‌ها، اصرار دارد. او با این کار سعی دارد به توصیف و شناسایی موضوع هجران و جدایی انسان و اینکه تنها عشق مفسر اسرار الهی است، بپردازد. برخلاف ظاهر که تصور می‌شود، مولوی در این بیت‌ها باید به فرآیندهای ذهنی و رفتاری بیشتر توجه کند، او از این فرایندها نسبت به فرآیندهای مادی و رابطه‌ای کمتر بهره گرفته است و دلیلش آن است که فضای حاکم بر ابیات تنها به درونگرایی مولوی و شرح تجربه روحی و باطنی او اختصاص ندارد، از این روی است که وی در این بیت‌ها به بیان اغراض شخصی و فردی خود روی نیاورده و بهره‌اش از فرایندهای ذهنی و رفتاری نسبت به فرآیندهای مادی و رابطه‌ای کم بسامد و کم رنگ است. از سوی دیگر حیرت و تردید حاکم بر فضای ابیات، مانع توجه مولوی به فرایندهای ذهنی و رفتاری شده است. در اینجا دیگر من مولوی سخن نمی‌گوید، بلکه من دیگری از جمله پادشاه و پزشک حاذق پیش‌برنده کلام و موضوع است و حواس و کردارهای شخصی شاعر در این جا، جایگاه چندانی ندارد. از طرفی به ضرورت موضوع و فضای روحی حاکم بر داستان پادشاه و کنیزک، فرایند کلامی نیز بسیار مورد توجه مولوی بوده؛ زیرا موقعیتی برای سخن گفتن و ارتباط کلامی در پیشبرد مفاهیم مورد نظر شاعر وجود داشته و طرف خطاب وی کل بشر و انسان است، نه فردی خاص.

۴- منابع

- ۱- آقاگل‌زاده، فردوس، کاربرد آموزه‌های زبانشناسی نقش‌گرا در تجزیه و تحلیل متون ادبی، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی مشهد، تابستان، صص ۲۱-۱، ۱۳۸۴
- ۲- اکبرآبادی، ولی محمد، شرح مثنوی، به اهتمام ن. مایل هروی، تهران: قطره، ۱۳۸۳
- ۳- بارانی، محمد؛ محمودی، فاطمه، مقایسه ساخت دو حکایت تمثیلی از مثنوی مولوی و مصیبت‌نامه عطار، مجله زبان و ادبیات فارسی دانشگاه سیستان و بلوچستان، سال پنجم، بهار و تابستان، صص ۲۶-۵،

- ۴- تدین، مهدی، تفسیر و تأویل نخستین داستان مثنوی، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان، دوره‌ی دوم، شماره ۴۱-۱۲۳، صص ۴۳-۱، تابستان، ۱۳۸۴
- ۵- تولان، مایکل، روایت‌شناسی: درآمدی زبانشناسی- انتقادی، ترجمه فاطمه علوی و فاطمه نعمتی، چاپ سوم، تهران: سمت، ۱۳۹۸
- ۶- حق‌شناس، علی‌محمد؛ عطاری، لطیف، نشانه‌شناسی شعر، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران، صص ۴۵-۱۹، ۱۳۸۶
- ۷- رنجبر، ابراهیم، تحلیل داستان شاه و کنیزک در مثنوی مولوی، مجله پژوهش‌های ادب عرفانی (گوهر گویا)، شماره ۳، صص ۱۶۶-۱۴۳، پاییز، ۱۳۸۶
- ۸- زرین‌کوب، عبدالحسین، نه شرقی، نه غربی، انسانی، چاپ پنجم، تهران: امیرکبیر، ۱۳۸۴
- ۹- زرین‌کوب، عبدالحسین، بحر در کوزه، تهران: علمی، چاپ نهم، ۱۳۸۰
- ۱۰- سیمپسون، پاول، سبک‌شناسی: کتاب منبع برای دانشجویان، لندن: روتلج، ۲۰۰۴
- ۱۱- صفوی، کوروش، عملکرد نشانه زبان در آفرینش متن ادبی، فصلنامه زبان و ادب پارسی، شماره ۴۱، صص ۲۱-۹، پاییز، ۱۳۸۸
- ۱۲- فالر، راجر؛ یاکوبسن، رومن؛ لاخ، دیوید؛ بری؛ پیتر، زبانشناسی و نقد ادبی، ترجمه مریم خوزان و حسین پاینده، تهران: نی، ۱۳۹۷
- ۱۳- فروزانفر، بدیع‌الزمان، شرح مثنوی شریف، ج ۱، چاپ دوم، تهران: زوآر، ۱۳۶۷
- ۱۴- لیچ، جفری ان، شورت، مارک، سبک در داستان، لندن: لانگمن، ۱۹۸۱
- ۱۵- مشهور، پروین دخت؛ فقیری، محمد، بررسی انواع فرآیندهای نقش اندیشگانی در غزلیات سعدی با رویکرد شناختی، پژوهشنامه ادب غنایی دانشگاه سیستان و بلوچستان، سال سیزدهم، شماره بیست و پنجم، پاییز و زمستان، صص ۱۶۸-۱۵۳، ۱۳۹۴
- ۱۶- مولوی، مثنوی معنوی، شرح جامع کریم زمانی، تهران: اطلاعات، چاپ ۳۸، ۱۳۹۱
- ۱۷- مهاجر، مهران؛ نبوی، محمد، به سوی زبانشناسی شعر: رهیافتی نقش‌گرا، تهران: مرکز، ۱۳۷۶
- ۱۸- نیکلسون، رینولد، شرح مثنوی، ترجمه و تعلیق حسن لاهوتی، تهران: علمی و فرهنگی، ۱۳۷۴
- ۱۹- هالیدی، مایکل؛ حسن، رقیه، زبان، بافت و متن (جنبه‌هایی از زبان در چشم‌اندازی اجتماعی) - نشانه‌شناختی، ترجمه منشی‌زاده و ایشانی، تهران: علمی، ۱۳۹۳